

УДК 347.939/347.94

Тетяна Масло,*здобувач кафедри цивільного права та процесу факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРОПОРЦІЙНІСТЬ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВА БУТИ ВИСЛУХАНИМ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ СПРОЩЕНИХ ПРОЦЕДУР У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті досліджується виправданість та необхідність обмеження права особи бути вислуханою під час розгляду справ спрощеного характеру в цивільному судочинстві, вирішення окремих процесуальних питань без участі заінтересованої особи. Висвітлено гарантії відповідного права в рамках спрощених процедур, законодавчі критерії та критерії розсуду суду у разі встановлення такого обмеження.

Ключові слова: пропорційність цивільного судочинства, право бути вислуханим, спрощені процедури, письмове провадження, ефективний засіб юридичного захисту.

Постановка проблеми. Розширення на національному рівні після реформування цивільного судочинства шляхів забезпечення його ефективності, диференціації та спрощених судових процедур покладає на законодавчі та судові органи обов'язок із дотримання балансу публічних та приватних інтересів під час здійснення відповідних проваджень, оскільки спрощені процедури передбачають вирішення справи без виклику сторін або у письмовому провадженні. Визначення відповідного порядку призначення багато в чому залежить від розсуду суду та його розуміння вимог ст. 11 та ч. 2-3 ст. 274 та інших положень ЦПК України [1]. Зазначене зумовлює певні особливості у наданні учасником справи своїх аргументів у справі, що на транснаціональному рівні визнано як право бути вислуханим та тісно взаємопов'язано із належним повідомленням про розгляд справи та окремі процесуальні дії (ст. 5 Принципів транснаціонального цивільного процесу) [2]. Відповідні положення кореспондують положенням статей 6 та 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) [3] щодо забезпечення права на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту.

Право та порядок заінтересованої особи надавати свої аргументи у цивільній справі досліджувалось на доктринальному рівні в аспекті судового доказування та обґрунтованості судових рішень В. Д. Андрійцьо, Ю. В. Білоусовим, С. С. Бичковою, В. І. Бобріком, К. В. Гусаровим, І. О. Ізаровою, В. В. Комаровим, Д. Д. Луспеником, Б. П. Ратушною, Р. В. Тертишніковим, В. П. Феннич,

С. Я. Фурсою, Т. В. Цюрою, М. Й. Штефаном, М. М. Ясинком, а також у межах аналізу та узагальнення практики Європейського суду з прав людини. Утім право бути вислуханим, його межі та виправдані обмеження, методологічні засади забезпечення гарантій його реалізації у спрощених процедурах не стали предметом окремого наукового дослідження у сучасній вітчизняній науці.

Метою статті є визначення критеріїв оцінки виправданості обмежень права бути вислуханим під час здійснення спрощених процедур у порядку цивільного судочинства та гарантій реалізації відповідного права.

Викладення основного матеріалу. У демократичному суспільстві процесуальна форма повинна встановлювати систему гарантій, покликаних забезпечити заінтересованій особі захист від свавілля з боку іншої сторони та суду. Загальні засади правосуддя в сучасних європейських країнах виявляються, наприклад, у загальних принципах, підходах, які є суспільною цінністю, що полягають, зокрема, у вимогах доступності та простоти судочинства, правовій визначеності. Європейським Парламентом затверджені рекомендації щодо спільних мінімальних стандартів цивільного процесу в Європейському Союзі [4], що пов'язані за своєю сутністю з поняттями «права особи» та «принципи цивільного процесу», а право на судовий захист і право бути почутим у суді є невід'ємними правами особи [5].

У державах з високим рівнем правосвідомості загалом припустимо послаблення та спрощення окремих процесуальних механізмів, тлумачення судами норм процесуально-

го права на ґрунті верховенства права. Утім, про можливість такого послаблення в сучасних умовах в Україні говорити дещо зарано, треба констатувати протилежне та відзначити, що до законодавства вносяться зміни, спрямовані на зменшення процесуальних гарантій та такі, що передбачають процедури, які характеризуються невинуватим формалізмом. Сучасне судочинство нерідко має складний, тривалий і дорогий характер, та особи, чії права, свободи та інтереси порушені (чи ймовірно порушені), можуть зазнавати труднощів у реалізації свого права на доступ до правосуддя [6; 7]. З метою попередження порушення конвенційних прав міжнародні організації неодноразово звертали увагу на необхідність уведення в судочинство держав механізмів, що дозволяють забезпечити до нього доступ та прискорити здійснення правосуддя. Проте спрощення судових процедур можуть тягти за собою обмеження у правах, що мають вирішальне значення для забезпечення прав, передбачених ст. 6 та 13 Конвенції. Розширення в сучасному цивільному процесі застосування процедур вирішення справи судом за відсутності учасників справи чи однієї зі сторін (спрощене провадження, наказне провадження, заочний розгляд справи, вирішення окремих процесуальних питань без виклику чи повідомлення сторін) та активне впровадження технологій та відеоконференцз'язку в цивільному процесі вимагає переосмислення положень чинного процесуального законодавства стосовно реалізації права особи надавати свої аргументи на підтвердження вимог чи заперечень та докази на їх підтвердження.

Законодавством встановлено альтернативу для сторони з вибору наказного або спрощеного позовного провадження, коли до суду пред'явлені вимоги, передбачені ст. 161 ЦПК України, щодо яких може бути проведено письмове провадження. Відповідно до положень ч. 5-7 ст. 279 ЦПК України суд розглядає справу в порядку спрощеного провадження без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше. За клопотанням однієї зі сторін або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін. Клопотання про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторони можуть подати у строки визначені законом. Суд може відмовити в задоволенні такого клопотання з підстав, визначених законом. Також ст. 153 ЦПК України встановлює дискрецію суду щодо виклику особи, яка подала заяву про забезпечення позову, або у виняткових випадках призначити

розгляд у судовому засіданні з викликом сторін. Розгляд судом апеляційної інстанції справи відповідно до ст. 368 ЦПК України здійснюється за правилами, встановленими для розгляду справ у порядку спрощеного позовного провадження з встановленими законом особливостями. Судом апеляційної інстанції без повідомлення учасників справи розглядаються скарги на рішення суду у справах з ціною позову менше ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім тих, які не підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, та на ухвали суду, зазначені в пунктах 1, 5, 6, 9, 10, 14, 19, 37-40 ч. 1 ст. 353 ЦПК України (ст. 369 ЦПК України).

У будь-якому разі справи чи окремі процесуальні питання, які розглядаються в порядку письмового провадження (без повідомлення учасників справи) або без виклику сторін, мають своє обмеження щодо реалізації права бути вислуханим, від чого залежить забезпечення права бути почутим (Case of Fomin v. Moldova, п. 22-34) [9]. Особа позбавлена можливості надати свої оперативні аргументи щодо дій іншої сторони чи суду або взагалі викласти свої аргументи у прийнятній формі, зокрема в усному порядку. Пропорційність обмежень відповідного права повинна бути виправданою на нормативно-правовому та правозастосовному рівнях. І. О. Ізарова не визнає положення ЦПК України, пов'язані з переважно письмовим порядком, як звуження або зменшення гарантій прав учасників процесу, оскільки письмова форма забезпечує доступність аргументів сторони для всіх учасників судочинства. Водночас поширення відповідного правила на пояснення та міркування учасників справи дослідницею визнаються занадто формалізованими. Також відповідно до ч. 4 ст. 175 ЦПК подання заяв по суті справи є правом учасників справи, однак не визначено, як суд розглядатиме заперечення відповідача, висловлені в усній формі в судовому засіданні. Адже навряд чи можна обмежити його право як особливого учасника судочинства бути почутим у суді [10, с. 37-38], що є передумовою ухвалення судом обґрунтованого та вмотивованого рішення та спрямоване на забезпечення можливості його перегляду судом вищої інстанції (Серявін та інші проти України) [11].

Право бути вислуханим та, відповідно, почутим судом віднесено до основних принципів транскордонного судочинства поряд з іншими, що суміжні зі ст. 6 Конвенції [12, с. 48]. Зокрема С. О. Волошенко наголошував, що принцип бути вислуханим повинен широко запроваджуватися

у законодавство України на всіх стадіях процесу, оскільки його застосування може позитивно вплинути на цивільне судочинство [3, с. 8]. Ефективність розгляду справи досягається тоді, коли сторони мають право надати суду ті аргументи, які вони вважають важливими для справи. При цьому такі аргументи мають бути «почуті», тобто ретельно розглянуті судом [14], що знаходить своє відображення у рішенні суду, яке й буде свідчити про справедливість здійсненої судової процедури. Право бути вислуханим, як відзначив Суд у рішенні у справі *Fomin v. Moldova* у п. 31, не тільки включає можливість робити подання суду, але й обумовлює наявність обов'язку суду відобразити у рішенні причини, тобто вказати, чому відповідні аргументи були прийняті або відхилені. Ці положення означають, що процесуальною формою забезпечення права бути вислуханим є мотивувальна частина рішення, яка, як зазначають дослідники, свідчить, що сторони почуті [15].

Українські суди під час розгляду справ часто «не чують» або не бажають «чутти» аргументи сторони. Достатня кількість судових рішень має таку редакцію, яка є варіацією позиції однієї сторони або складена з цитат нормативних актів. Утім, враховуючи забезпечення права на справедливий розгляд справи, всі аргументи сторони, які є ґрунтовними, важливими та доречними, не мають залишатись поза увагою суду [16]. Питання забезпечення права бути вислуханим тісно пов'язане із забезпеченням на національному рівні гарантованих Конвенцією ефективних правових засобів захисту. Особа, звертаючись до юрисдикційного органу, повинна мати засоби правового захисту у відповідному національному органі для того, щоб її питання було вирішене [17]. Право на ефективний засіб може бути обмежене відповідно до ситуації, але положення Конвенції вимагають від держав запровадити правові засоби для запобігання порушенню прав, які захищає Конвенція, зокрема права на справедливий суд (п. 1 ст. 6 Конвенції) [18]. Оскільки в п. 1 ст. 6 йдеться про судовий захист прав, Суд, як правило, визнає такий рівень захисту достатнім та більш надійним, ніж той, який передбачений у ст. 13 Конвенції. Суд часто визнає, що немає необхідності розглядати питання про ефективні засоби правового захисту у разі застосування ст. 6. Зокрема, у справі *Ейрі проти Ірландії* [19] ст. 13 перекривалась положеннями п. 1 ст. 6 Конвенції, а положення ст. 13 можуть бути єдиними прийнятними у справах, у яких йдеться про брак ефективних засобів. Разом із тим Суд тлумачить ст. 6 та ст. 13 Конвенції у комплексі та зауважує, що ст. 13 постійно тлума-

ється у його практиці як така, що вимагає наявності у національному законодавстві засобу юридичного захисту лише щодо скарг, які у розумінні Конвенції можуть вважатися «небезпідставними» [20].

Як приклад Суд наводить рішення у справі «*Бойл і Райс проти Сполученого Королівства*», відповідно до положень якого умови ст. 13 трактуються буквально (*Case of Klass and Others, § 64*). Стаття 13 гарантує доступність засобів правового захисту на національному рівні для забезпечення дотримання чи твердження про недотримання прав і свобод Конвенції в будь-якій формі, в якій вони можуть бути забезпечені у внутрішньому правопорядку (*Case of Boyle and Rice v. the United Kingdom, п. 52*) [21]. Вимоги ст. 13 здатні забезпечити втілення конвенційних прав і свобод незалежно від форми закріплення в національному законодавстві [22]. Відповідні положення обумовлюють баланс між обмежувальною мірою щодо певного права та її метою. Однак позиції суб'єктів тлумачення та правозастосування можуть відрізнитися щодо точних складників пропорційності [23]. Уточнюючи визначення обмеження права, передбаченого ст. 6 Конвенції, Суд зазначив, що справедливість розгляду не може визначатися незмінним принципом, а залежить від обставин конкретної справи. Здебільшого у дослідженні Судом розумності обмеження процесуального права застосовується тест на пропорційність (*Foucher v. France, п. 29-38*) [24]. Зокрема, Суд вказував, що неможливо відшукати у внутрішньодержавному праві різних держав універсальну концепцію моральності. Ставлення до вимог моралі, викладене у відповідних законах, залежить від часу та місця, особливо в сучасну епоху, яка характеризується швидким розвитком поглядів щодо цього питання (*Хендісайд проти Сполученого Королівства, п. 48*) [25]. Державі-члену Конвенції надається свобода розсуду в цьому питанні, а головна роль Суду полягає в забезпеченні того, щоб права, викладені в Конвенції, не зазнавали непотрібного втручання.

Принцип пропорційності вимагає розумного взаємозв'язку між конкретною метою, яка повинна бути досягнута, та засобами, що використовуються для досягнення цієї мети. У зв'язку з цим тест на пропорційність складається з таких питань: чи існує нагальна соціальна потреба в обмеженні Конвенції; якщо так, то чи відповідає конкретне обмеження цій потребі; якщо так, то чи є це пропорційною відповіддю на цю потребу; у будь-якому разі чи є причини, що обґрунтовуються владою, доречними та достатніми [26]. В інших випадках Суд вживає термін «справедливий баланс»

або «розумний взаємозв'язок між засобами та метою, яка повинна бути досягнута». Іншими словами, два з питань тесту – придатність і необхідність – зосереджені на емпіричних проблемах. Інші два аспекти – законна мета та балансування – є нормативними [27]. Суд вважатиме ступінь втручання у право невідповідним меті, якщо воно обмежує саму суть права [28], а виправдання втручання не може бути доведено, навіть якщо порядок такого втручання допустимий законодавством країни.

Щодо проведення письмових проваджень Суд зазначав, що слухання не є обов'язковим, коли немає сумнівів щодо переконливості фактів, які вимагають слухання, і національний суд може справедливо та обгрунтовано ухвалити рішення на основі наявних вимог та заперечень сторін та інших письмових матеріалів (Дерю проти Швеції, § 37; Саккочча проти Австрії § 73) [29; 30]. У рамках деяких національних судових процедур, про які йшлося вище, обмеження права бути вислуханим збалансоване законодавством можливістю перегляду відповідного рішення судом, який це рішення ухвалив, що значно спрощує порядок перегляду правового питання. Це стосується можливості скасування заходів забезпечення позову (ч. 158 ЦПК України), скасування судового наказу (ст. 170 ЦПК України), перегляду заочного рішення (ст. 284 ЦПК України). Щодо гарантій права бути вислуханим у зв'язку з чинним порядком перегляду справи в апеляційному суді, то відповідні процесуальні засоби повинні забезпечуватись на рівні суду першої інстанції. Тобто, на наше переконання, якщо обмеження права виправдане, воно повинно бути розумно врівноважене іншими процесуальними засобами.

Висновки

Право бути вислуханим у суді цивільної юрисдикції є одним із фундаментальних прав особи, яка зазнала втручання у свої права, свободи або інтереси, що на транснаціональному рівні уведено у ранг принципу судочинства. Отже, забезпечення реалізації права бути вислуханим є необхідною передумовою того, що сторони будуть «почуті» судом, а відповідні засади повинні визначати всю систему цивільного судочинства. Залежно від порядку вирішення цивільної справи чи окремого процесуального питання ці засади можуть зазнавати обмежень, які зумовлені інтересами оптимізації судових процедур. Незважаючи на публічний інтерес у встановленні спрощених процедур, процесуальна форма повинна бути гнучкою: вона покликана встановити та забезпечити процесуальні

засоби, які дозволяють заінтересованій особі надати свої аргументи чи заперечення у той спосіб, який особа вважає для себе прийнятним, враховуючи справедливу можливість та достатній розумний час. Тому в аспекті розвитку спрощених судових процедур на національному рівні обмеження права особи бути вислуханою повинно оцінюватись судом, який вирішує справу, з позиції виправдання тієї мети, яка поставлена перед відповідним обмеженням, забезпечення права на справедливий суд та ефективного правового засобу захисту права. Суди, визначаючи порядок розгляду та вирішення справи, повинні враховувати зазначені положення та бажання особи не тільки щодо вибору виду позовного провадження, а й визначення строку подання доказів, клопотань тощо, проведення розгляду справи у формі судового засідання з викликом чи повідомленням учасників або письмового провадження, встановлюючи необхідність та доцільність повідомлення чи виклику учасників справи у випадках, в яких законодавством це віднесено на розсуд суду.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV (у редакції 02.10.2018). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20170803>.
2. Principles of Transnational Civil Procedure. The American Law Institute and UNIDROIT. 2006. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/transnational-civil-procedure>.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950 / Рада Європи. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. European Parliament resolution of 4 July 2017 with recommendations to the Commission on common minimum standards of civil procedure in the European Union. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0282+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>.
5. Ізарова І. О. Спільні стандарти цивільного процесу в ЄС: загальна характеристика та перспективи реалізації. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14736/Izarova_Spilni_standarty_tsyvilnoho_protseesu.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
6. Стало відомо, як та скільки цивільних справ розглянули суди. *Судебно-юридическая газета. Публикации*. 03.08.2018. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/122748-stalo-vidomo-yak-ta-skilki-tsyvilnikh-sprav-rozglyanuli-sudi>.
7. Проблеми виконання рішень судів досі актуальні. URL: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/111380-problemi-vikonannya-rishen-sudiv-dosi-aktualni>.
8. Рекомендація R (84) 5 Комітета міністрів Совета Европы государствам-членам относительно

принципов гражданского судопроизводства, направленных на совершенствование судебной системы от 28 февраля 1984 года. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_126.

9. Case of Fomin v. Moldova, № 36755/06, 11.10.2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106789>

10. Ізарова І. О. Реформа цивільного процесу в Україні: новели позовного провадження. *Право України*. 2017. № 8: Цивільне процесуальне законодавство України: актуальні питання реформування. С. 33-44.

11. Рішення ЄСПЛ у справі «Серявін та інші проти України», заява № 4909/04, 10 лютого 2010 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_672

12. Садикова Я. М. До питання про систему європейських стандартів захисту прав людини та принципів здійснення судочинства. *Право і суспільство*. 2015. № 6(3). С. 46-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_6%283%29

13. Волошенко С. О. Принципи змагальності та об'єктивної істини у цивільному процесі України: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Б.В., 2010. 19 с.

14. Баргій В. Як Велика Палата Верховного Суду «почула» аргументи на захист прав вагітних. URL: <https://blog.liga.net/user/vbagriy/article/yak-velika-palata-verhovnogo-sudu-pochula-argumenti-na-zahist-prav-vagitnih>

15. Калачова О. Вмотивованість судових рішень як гарантія захисту прав і основоположних свобод людини. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 78-84. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/12-2016/kalachova.pdf>.

16. Практика Європейського суду щодо обов'язку судів мотивувати свої рішення є сталою. 05.02.2013. URL: <http://www.epar.ua/ukr/publications/view/arsen-miliutin-pidgotuvav-komentar-shchodo-rishennya-evropeisikogo-sudu>.

17. Case of Silver and others v. the United Kingdom, 38546, 25.03.1983. URL: <https://www.legal-tools.org/en/browse/record/98f52e/>.

18. Case of Leander v. Sweden, 248/81 26.03.1987. URL: <https://www.legal-tools.org/en/browse/record/a5ab8b/>.

19. Case of Airey v. Ireland, № 6289/73, 09.10.1979. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/03/ECHR-Airey-v.-Ireland-jurisprudence-1979-eng.pdf>.

20. Справа «Недільченко та інші проти України», заява № 43104/0418, рішення Європейського суду з прав людини від 18 січня 2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c72.

21. Case of Boyle and Rice v. the United Kingdom, № 43104/04, 27.04.1988. URL: <https://www.legal-tools.org/en/doc/d8e7c7/>.

22. Case of Kudlav v. Poland, № 30210/96, 26.10.2000. URL: <http://www.legal-tools.org/doc/7f3937/>.

23. Concept Of Proportionality In Law, 11/2013. URL: <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/administrative-law/concept-of-proportionality-in-law-administrative-law-essay.php?vref=1/>.

24. Case of Foucher v. France, № 22209/93 18.03.1997. URL: <http://www.legal-tools.org/doc/745bcd/>.

25. Handyside v. the United Kingdom, № 5493/72, 07.12.1976. URL: http://mmdc.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvencii/europ_practice90/.

26. The margin of appreciation (proportionality principle). Council of Europe. URL: https://www.coe.int/t/dghl/cooperation/lisbonnetwork/themis/echr/paper2_enasp.

27. Тест на пропорциональність: Принципи как требования к оптимизации. URL: <https://zdamsam.ru/a65088.html>.

28. Case «Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium» v. Belgium, 09.02.1967. URL: https://www.law.utoronto.ca/utfl_file/count/documents/reprohealth/echr_1968_belgian.pdf.

29. Case of D ry v. Sweden, 28394/95, 12.11.2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60737>.

Case of Saccoccia v. Austria 69917/01, 05.07.2007 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81869>.

В статье исследуется оправданность и необходимость ограничения права лица быть выслушанным в упрощенных производствах, при разрешении отдельных процессуальных вопросов без участия заинтересованного лица. Освещены гарантии этого права, законодательные критерии и критерии усмотрения суда при установлении такого ограничения.

Ключевые слова: пропорциональность гражданского судопроизводства, право быть выслушанным, упрощенные процедуры, письменное производство, эффективное средство правовой защиты.

The article describes the justification and the need to limit the right of a person to be heard in the order of the consideration of simplified cases, the resolution of certain procedural issues without calling or notifying the interested person. The guarantees of the relevant law, the legislative criteria and the criterion of the court's discretion when establishing such a restriction are analyzed.

Key words: proportionality of civil proceedings, right to be heard, simplified procedures, written proceedings, effective remedy.